

עיון

האיש שקיעקע את "המודל הארי"

מרטין ברנל תקף בספריו את הגזענות האירופוצנטרית, שהתעלמה מהתרבות המצרית והשמית וראתה ב"גזע הארי" את מחוללה של תרבות המערב

יעקב שביט

28 ביוני 2013

מרטין ברנל לא היה רק היסטוריון אלא תופעה. לא היה כמדומה עוד היסטוריון שעורר מהומה בעולם האקדמי כמוהו. על שלושת הכרכים מעוררי-המחלוקת של "אתנה השחורה" כתבו מלומדים מדיסציפלינות שונות מאות מאמרי תגובה. כתבו עליהם פילולוגים, אניפטולוגים, חוקרי יוון הקדומה, אפריקה, תולדות המדע, כל אחד בתחום התמחותו. לא מעט כנסים מדעיים עסקו ב"אתנה השחורה". האחרון שבהם, שהתקיים ב-2008, ציין עשרים שנה להופעת הכרך הראשון (חלק מההרצאות הופיעו בספר "אתנה האפריקאית", אוקספורד, 2011).

ברנל לא השאיר כמעט שום ביקורת ללא מענה, לא רק בכתבי עת, אלא גם בתקשורת (חלק מתגובותיו לביקורת עליו כונסו בספר, "אתנה השחורה מגיבה" (Black Athena Writes Back, 2001). היו לו לא מעט חסידים, אבל הרבה יותר מבקרים, ואלה טרחו להגיב במאמרים מלומדים כדי להפריך את הראיות שהציג; והיו בהם שכינו את ספריו "פסוודו-היסטוריה", "ידע מומצא", ועוד כינויים.

אך כמו במקרים אחרים, ההתרגשות והסערה סביב "אתנה השחורה" חלפו, והמפעל ההיסטוריוגרפי המרשים הזה, שהיה ניסיון להציע היסטוריה אוניברסלית חלופית, נותר בגדר זיכרון למפעל שהציג שאלות חדשות, ואולי, נכון יותר לומר, ככזה שעורר מתרדמתן שאלות ישנות.

בעיקר שיקפו ספריו של ברנל את "רוח התקופה" הפוסט-קולוניאלית, כלומר, את המתקפה על האירופוצנטריות, זו שבאה, בין היתר, לביטוי, לטענת ברנל, בתמונה של העולם העתיק ושל תרבותו כפי שהציגה אותן המסורת ההיסטורית ההגמונית של המערב במאות האחרונות. אנשי הלימודים הקלאסיים לא יכלו לעבור בשתיקה על ההאשמה, שבאה מצדו של מלומד מתוך האקדמיה "הלבנה" (ברנל לימד באוניברסיטת קורנל), שמחקריהם על תולדות יוון ותרבותה נגועים באירופוצנטריות, ואפילו בגזענות.

המשימה שקיבל עליו ברנל היתה להוכיח את התוקף של מה שכינה "המודל הקדום", כלומר, להוכיח את המהימנות של אותם מקורות יוניים, המלמדים כי היוונים הכירו בחובם הגדול למצרים החל במחצית השנייה של האלף השני לפני הספירה. ברנל טען שההיסטוריוגרפיה וההגות האירופיות התעלמו במודע ובמתכוון ממסורת ארוכה, שאימצה את "המודל הקדום". הוא פרש גלריה ארוכה של הוגי דעות והיסטוריונים שטיפחו והפיצו במאות ה-18 וה-19 את "המודל הארי", כלומר העדיפו לראות בפרס ובהודו את המקור של תרבות המערב, והתעלמו מן העובדה שליוונים הארכאים, ה"ברברים-למחצה", היה כשרון מרשים לשאול רכיבי תרבות מתרבויות אחרות, בעיקר ממצרים או מתרבויות מסופוטמיה.

המפעל ההיסטורי של ברנל היה אם כן במוצהר "היסטוריה מגויסת". הוא בא לקעקע את מה שתיאר כ"היסטוריה אירופוצנטרית", שהתעלמה מן התפקיד המכריע שהיה לתרבות המצרית והפיניקית בעיצובה של תרבות יוון ושל תרבות המערב. ברנל הוקיע בכך את הגזענות שהמסורת האירופוצנטרית נגועה בה, לדעתו, שדנה לשיכחה מכוונת את התרבות המצרית והשמית, וראתה ב"גזע הארי" את מחוללה של תרבות המערב.

עם זאת, יש לא מעט אירוניה בכך שברנל, שיצא לקעקע את היסודות של המסורת המערבית ההגמונית, התגלה כממשיך מובהק שלה. שכן לאמיתו של דבר לא היה לו עניין לעסוק בתרבות המצרית עצמה, על גילויה והיבטיה הרבים והשונים, אלא רק להצביע על התחומים שבהם היא השפיעה על תרבות יוון. בכך המשיך את המסורת המערבית של איתור המקור הקדום של עמי אירופה המערבית ושל תרבות המערב אי שם ב"מזרח", אך במקום פרס או הודו קבע את מקומו של ה"מקור" הזה במצרים הפרעונית. גם השאלה אם מצרים עצמה הושפעה מ"מקור" כלשהו אינה מעסיקה אותו. הוא גם התעלם מהשאלה איך נקלטו רכיבי תרבות "זרים" שנשאלו ממצרים בתרבות היוונית, איך נטמעו בה, ואיך היו חלק מתרבות חדשה, ייחודית, ושונה בתכלית מזו המצרית.

המקבילה היחידה למהומה שעוררה "אתנה השחורה" בחוגי ההיסטוריונים היא המהומה שהקים אדוארד סעיז בספרו "אוריינטליזם". ההבדל הגדול ביניהם הוא שסעיז עסק ביחס אל ה"מזרח הערבי", ולא בעברו של המזרח הקרוב הקדום, ולכן לטענותיו היה הקשר פוליטי אקטואלי, ואפילו רלוונטי. לעומת זאת בתיאוריה של ברנל מצאו רלוונטיות רק מחברים אפרו־אמריקאים, אף שהיחס שלהם אליה היה דו־משמעי: מצד אחד, קיבלו בברכה מלומד "לבן" שהציג את

התרומה הגדולה של מצרים העתיקה ואף של אפריקה השחורה לבריאת התרבות המערבית, אך גם הסתייגו מברנל, שלא הדגיש לטעמים די הצורך את העובדה שהמצרים הקדומים היו שחורי עור; כלומר, הם לא היו רק "אפריקאים", אלא גם נמנו על "הגזע השחור", ולפיכך, ה"גזע" הזה ראוי להיחשב כהורה של יוון, וממילא של אירופה כולה.

לחצו על הפעמון לעדכונים בנושא:

ספרות